

Ի՞ՆՉ ԱՆԵԼ

գիտագործնական խորհրդատու

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԴԻ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ԵՎ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ
ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Վճարես

ԻՆՉ ԱՆԵԼ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ
ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

գիտագործնական խորհրդաժողով

ԱՄՏԱՐԵԱ

Երևան

2018

ՀՏԴ 330.34(479.25):06

ԳՄԴ 65

**Հրատարակությունը երաշխավորել է
ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի
գիտական խորհուրդը**

**Գրքի հրատարակումը նախաձեռնել և տպագրությունը հովանավորել է
Հայաստանի արդյունաբերողների և գործարարների միությունը**

Խմբագիր՝ Լուսյա Մեհրաբյան

Ինչ անել. Հայաստանի տնտեսության զարգացման արդի հիմնա-
խնդիրները և ռազմավարական ուղղությունները: Գիտագործնական
խորհրդաժողով / Խմբ.՝ Լուսյա Մեհրաբյան: Եր.: Անտարես, 2018.–
148 էջ:

Հոդվածների ժողովածուն հայ տնտեսագետների կողմից կատարված
հետազոտական և գիտավերլուծական աշխատանքի արդյունքում առա-
ջարկվող լուծումներ են տարաբնույթ այն խնդիրների վերաբերյալ,
որոնք ՀՀ անկախության տարիներին ձևավորվել են նոր տնտեսական
համակարգը կայացնելու և շարունակաբար բարեփոխելու գործընթա-
ցում: Խորհրդաժողովի քննարկմանը ներկայացվող տնտեսագիտական
խոսքին կգումարվեն նաև անվանի գործարարների և պետական կառա-
վարման համակարգի ներկայացուցիչների գործնական աշխատանքի
փորձառությունն ու ակնկալիքները:

ISBN 978-9939-76-332-3

Անտարես

© ՀԱԳՄ, 2018
© ԵՊՀ տնտեսագիտության և
կառավարման ֆակուլտետ, 2018
© Անտարես, 2018

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նախաբանի փոխարեն	5
Արսեն Ղազարյան, Հայկ Սարգսյան	
ՀՀ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ. ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ	7
Իշխանության գերինդիքը սահմանադրականության մակարդակի բարձրացումն է	9
Հայկ Սարգսյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի դեկան, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր	
ՀՀ տնտեսության պետական կառավարման համակարգի բարելավման հիմնական ուղիները	17
Աշոտ Մարկոսյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր	
Հասարակական նոր պայմանագրի հարցի շուրջ	28
Վահագն Խաչատրյան, տնտեսագետ	
Ինստիտուցիոնալ վերափոխումների արդի առանձնահատկությունները ՀՀ-ում	37
Ռուբեն Գևորգյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր	
ՀՀ տնտեսության արդի բնութագրերն ու զարգացման հիմնախնդիրները	43
Բագրատ Ասատրյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ	
ՀՀ տնտեսական զարգացման հայեցակարգային հիմնախնդիրները	51
Գագիկ Վարդանյան, ՀՊՏՀ գիտության և արտաքին կապերի գծով պրոռեկտոր, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր	
Երկրների բազմաբնույթ վերափոխումների համեմատական արդյունավետության գնահատումը և վերլուծությունը	60
Սամսոն Դավոյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր	
Հայաստանի Հանրապետության մակրոտնտեսական և ֆինանսական իրավիճակի փոփոխման միտումները	71
Վիլեն Խաչատրյան, ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի կառավարման ամբիոնի վարիչ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ	

ՀՀ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ. ՈԼՈՐՏԱՅԻՆ ԵՎ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ	77
«Մեծ մետաքսե ճանապարհ» ծրագրին Հայաստանի ինտեգրման հնարավորությունները	79
Վարդան Բոստանջյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր	
Ուղղակի հարկերի արդիականացումը ՀՀ-ում	88
Էդուարդ Սանդոյան, Հայ-Ռուսական համալսարանի տնտեսագիտության և բիզնեսի ինստիտուտի տնօրեն, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր	
Ազգային հարստությունը որպես տնտեսության կապիտալացման աստիճանի գնահատման հիմնական ցուցանիշ	95
Աշոտ Մարկոսյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, Էլյանորա Մաթևոսյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, տնտեսագիտության թեկնածու	
Ավելացված արժեքի աճի ապահովման կայուն արտահանման գործոնը	107
Արամ Առաքելյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության ֆակուլտետ, տնտեսագիտության մեջ մաթեմատիկական մոդելավորման ամբիոնի վարիչ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր	
ՀՀ վարկային շուկայի կառավարման արդի վիճակը. հիմնախնդիրներ և մարտահրավերներ	120
Խորեն Մխիթարյան, ՀՊՏՀ գիտության և ասպիրանտուրայի բաժնի պետ, տնտեսագիտության դոկտոր	
Ներդրումային միջավայրի բարելավման արդի խնդիրները ՀՀ-ում	127
Հայկ Մնացականյան, ԵՊՀ տնտեսագիտության ֆակուլտետի ֆինանսահաշվային ամբիոնի վարիչ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր	
Փոխադարձ ներդրումները ԵԱՏՄ երկրներում. հետահայաց վերլուծություն	132
Իրինա Պետրոսյան, Հայ-Ռուսական համալսարանի տնտեսագիտության տեսության և անցումային շրջանի տնտեսության հիմնախնդիրների ամբիոն, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ	
Արժույթային փոխարժեքի ձևավորման հիմնական գործոնների գնահատումը Հայաստանում	139
Էդուարդ Սանդոյան, Հայ-Ռուսական համալսարանի տնտեսագիտության և բիզնեսի ինստիտուտի տնօրեն, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, Մարիամ Ոսկանյան, Հայ-Ռուսական համալսարանի էկոնոմիկայի և ֆինանսների ամբիոնի վարիչ, տնտեսագիտության դոկտոր, դոցենտ, Անի Գալստյան, Հայ-Ռուսական համալսարանի հայցորդ	

ՆԱԽԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ

Մեր երկրի տնտեսության շեշտակի վերելքն առաջիկա տարիներին իրատեսական է, որի հասանելիությունը էապես պայմանավորված է լինելու վաղվա օրվա նկատմամբ վստահությամբ ու արդյունավետ տնտեսվարման մեր կարողունակությամբ:

Ինքնիշխանության պարագայում էլ այլ երկրների հետ խորը տնտեսական ինտեգրումը այլընտրանք չունի: Փոքր և բաց տնտեսությամբ մեր երկրին աշխարհաքաղաքական վերադասավորումների ներկա փուլում բնորոշ է տնտեսական փոխլրացման խորացող քաղաքականությունը: Ստեղծվել է աննախադեպ իրավիճակ, երբ Հայաստանի Հանրապետությունը կամրջող դերակատարում կարող է ստանձնել բարեշրջվող Եվրամիություն-Հայաստան-Եվրասիական տնտեսական միություն հարաբերություններում: Ավելին՝ այդ հարաբերությունները ինտենսիվորեն կարող են ծավալվել նաև մեզ բարեկամ-հարևան և այլ երկրների հետ:

Հաջորդ հիմնարար խնդիրն արդյունավետ տնտեսության կառուցումն է: Երկարատև կայուն տնտեսական աճին ուղղված քաղաքականությունը կարող է իրագործվել հասարակական ընտրության հիմքի վրա կառուցվող՝ մեր միաբան ու համահավաք կազմակերպվածությամբ, դրանով իսկ մեր տեղը ամրագրելով առաջավոր հասարակությունների ընտանիքում: Կառավարության, գործարար միջավայրի և ակադեմիական շրջանակների սերտ համագործակցությամբ է միայն հնարավոր երկրում իրագործել արդյունավետ վերափոխումներ:

Ոչ ստանդարտ իրավիճակներում կողմնորոշվելու և կազմակերպվելու մեր բացառիկ ունակությունները թույլ են տալիս հիշատակել իսլանդացի տնտեսագետ Թ. Էգերսթոնի այն ընդհանրացումը, ըստ որի «տնտեսական աճը և երկրի զարգացումը հիմնականում կախված չեն գոյություն ունեցող կառավարության տիպից, եթե գործարքային ծախսերը տնտեսական և քաղաքական ասպարեզում հավասար են գրոյի: Սակայն, եթե գործարքային ծախսերը դրական են, ապա իշխանության բաշխումը երկրի ներսում և նրա իրավաստեղծ կազմակերպությունների ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը նրա զարգացման կարևորագույն գործոնն են»: Նշենք, որ գործարքային ծախսերը, որոնք ներառում են ծրագրերի ընդունման, որոշումների կայացման ու բանակցությունների վարման, փոփոխությունների ու գործարքի պայմանների վերանայման, վիճելի հարցերի լուծման, պայմանավորվածությունների պահպանման և այլ ծախսերը, առաջանում են շուկայում (շուկայական գործարքային ծախսեր), կազմակերպություններում (կառավարչական ծախսեր) և կառավարության մակարդակում: Օպտիմալ

կառավարման համար գործարքային կամ, այլ կերպ, «շփման ուժի հաղթահարման» ծախսերը պետք է կարողանալ առավելագույնս կրճատել տնտեսական ու քաղաքական բոլոր բաղադրիչներով՝ շուկայում, կազմակերպություններում և կառավարության մակարդակում (քաղաքական գործարքային ծախսեր): Տնտեսական քաղաքականություն իրականացնողների կողմից այս երաշխավորություններին հետևելը և դրանք կյանքում կենսագործելը, թերևս, ձեռքբերումների ու վերելքի գրավական է: Իսկ որքան առավել ու հետևողական լինի կենսագործումը, այնքան շեշտակի կլինի վերելքը:

«Հայաստանի տնտեսության զարգացման արդի հիմնախնդիրները և ռազմավարական ուղղությունները» վերտառությամբ խորհրդածողովին ներկայացվող սույն ժողովածուն խնդիր ունի իշխանությանը ներկայացնելու (թեզերի տեսքով), թեկուզև ընտրովի ու հատվածային, սակայն, հեղինակների կարծիքով, խիստ կարևոր ու հանգուցային տեսակետներ, որոնք ուղղված են երկրում գործարար միջավայրի բարելավմանը, ստեղծագործ աշխատանքի խթանմանը և, վերջապես, որոշումների կայացման հիմնավորվածության աստիճանի բարձրացմանը:

Հարցադրումները կարող են օգտակար լինել կառավարության սոցիալ-տնտեսական ամբողջական ու ոլորտային զարգացման հայեցակարգերի ու ծրագրերի մշակման գործընթացում:

Հայաստանի արդյունաբերողների ու
գործարարների միության նախագահ
Արսեն Ղազարյան

ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման
ֆակուլտետի դեկան, պրոֆեսոր
Հայկ Սարգսյան

**ՀՀ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ.
ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԻՆԴԻՐԸ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ
ԲԱՐՁՐԱՑՈՒՄՆ Է

Հայկ Սարգսյան

ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի դեկան,
տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
sargsyan.ysu@gmail.com

ՀՀ իշխանությունների օրակարգային խնդիրների շրջանակը առաջիկա տարիներին մեզ պատկերվում է հետևյալ առաջնահերթ գործողություններով.

- արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններից հետո իշխանությունները ձեռնամուխ են լինում սահմանադրական անհրաժեշտ բարեփոխումներին,
- ամբողջացվում և համակարգվում են երկրում թռիչքաձև, երկարատև ու կայուն տնտեսական զարգացմանը միտված գործողությունները:

Համոզված ենք, որ վերոնշյալ նախապայմանների լիիրավ և հետևողական իրագործումը բավարար հիմքեր կստեղծեն բարեկեցիկ և հզոր Հայաստան ունենալու համար: Բարեկեցիկ ու հզոր Հայաստանի տեսլականը կյանքի կոչելուն ուղղված նպատակադրումները ենթադրում են որդեգրել *նորովի մոտեցումներ նաև տնտեսության կառավարման հայեցակարգերում և ծրագրերում*: Այսօր փոխվում ու վերաիմաստավորվում են պետական միջամտության ձևերի ու եղանակների, տնտեսաիրավական կարգավորումների վերաբերյալ գիտական ձեռքբերումները: Այդ մասին են վկայում տնտեսագիտության ոլորտում շնորհվող Նոբելյան մրցանակները: Կուտակված առաջատար փորձի հետ հաշվի նստելն անխուսափելի է: Հասարակության կազմակերպման առանձնահատուկ ինստիտուտի՝ պետության զինանոցի գործադրման հնարավորությունների համակողմանի բացահայտումն անհրաժեշտ է իրականացնել ուսումնասիրության միջգիտակարգային՝ իրավագիտական, քաղաքագիտական, տնտեսագիտական հատույթներով ամբողջացող տիրույթում: Առավել բարդ են հատկապես պետության կայացվածության աստիճանի գնահատմանն ուղղված ուսումնասիրությունները, որոնք նույնպես բազմասպեկտ են: Պետության կայացվածության բնութագրական ցուցանիշների վրա հենվող վերլուծությունը թույլ է տալիս պնդել, որ *պետության կայացվածության և*

սահմանադրականության մակարդակը բնութագրող ցուցիչների միջև առկա է ուղիղ ֆունկցիոնալ կապ: Պետության կայացվածության աստիճանը և սահմանադրականության մակարդակը ինչ-որ տեղ հանդես են գալիս որպես համարժեք իրողություններ:

Տնտեսագետներն իրազեկ են, թե տարբեր ժամանակներում, տարբեր երկրներում ինչ եղանակներով ու գործիքակազմով են կառավարողները կարողանում պայմաններ ստեղծել հանրության, նրա տարբեր շերտերի անհատների պահանջմունքների բավարարման համար, ինչպես են, ըստ այդմ, գործել մարդու կողմից ստեղծված սահմանափակումները կամ, այլ կերպ՝ «խաղի կանոնները» թելադրող ինստիտուտները: Հայտնի է, որ այդ կանոններն ու նորմերը ամրագրվում են երկրների սահմանադրություններում ու մայր օրենքներում: *Ամրագրվում են, սակայն ոչ ամբողջությամբ իրացվում կյանքում:* Եթե երկրի սահմանադրության մեջ ամրագրված սկզբունքները, նորմերը պատշաճ ձևով կյանքի չեն կոչվում, ապա դրա արդյունքում ունենում ենք սահմանադրականության դեֆիցիտ, որը հանգեցնում է մարդկանց վստահության և լավատեսության կորստի, անտարբերության, քաղաքացիական և սոցիալական ակտիվության պակասի, հուսահատության, իսկ դեֆիցիտի վառ արտահայտվածությունն արդեն բերում է հասարակության ընդվզմանը, որի ականատեսները մենք եղանք 2018թ. ապրիլ-մայիս ամիսներին: Գիտակցելով խնդրի կարևորությունը՝ մի առիթով գրել եմ, որ կառավարության «ռադարային էկրանի» վրա պետք է լինեն սահմանադրականության վիճակի բնութագրիչները: Այդ գերխնդիրը մեր կողմից լայնորեն լուսաբանվել է նաև այլ հրապարակումներում¹:

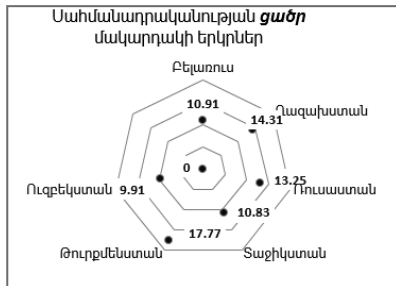
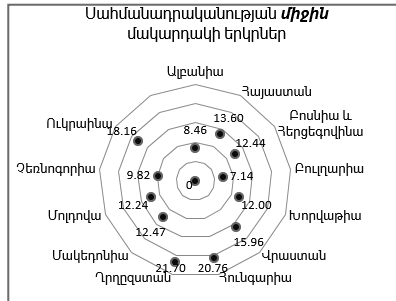
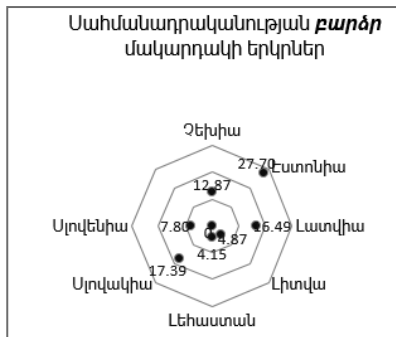
Մասնագիտական գրականության մեջ պետության կայացվածության առանձնացվող չափորոշիչներից են պաշտպանունակությունը, իրավունքի գերակայությունը, կայուն զարգացումը, մեկ այլ դեպքում համադրվում են ռազմական ուժը, քաղաքական ինստիտուտների կենսունակությունը, վարչարարական կարողությունները, արտադրողականությունը և այլն: Չենք սխալվի, եթե վերը թվարկված և բազմապիսի այլ չափորոշիչներով կանխորոշվող պետության կայացվածության ինտեգրալ գնահատականն ամփոփենք երկրի բարեկեցության ցուցիչով:

Դիտարկված անցումային երկրների ցուցակագրվում ժողովրդավարական զարգացումների և ինստիտուցիոնալ զարգացման ցուցիչների

¹ Հիմնախնդիրն առչվող հարցադրումները արծարծվել են նաև զանգվածային լրատվամիջոցներում՝ «Տնտեսական աճի գաղտնիքը թաքնված է Սահմանադրականության մեջ», <http://b4b.am/archives/news/>, 28.07.2017, «Մեկնարկից տնտեսական վերելք տանող ճանապարհները», <http://armtimes.com/hy/article/139508>, 19.06.2018, «Հայաստանում պատշաճ կենսամակարդակ կլինի, եթե լավ ընտրություններ և լավ ԱԺ ունենանք», <https://www.1in.am/2252897.html>, 28.11.2017, «Սոցիալ-տնտեսական վիճակի բարելավման համադարձանը սահմանադրականության մակարդակի բարձրացման ապահովումն է», <http://gortsq.am2018>:

կարևորության փաստը վկայում է այն մասին, որ զարգացման տվյալ փուլում անցումային երկրների միջև հիմնական տարբերությունները պայմանավորված չեն սոցիալ-տնտեսական զարգացումներով: Իսկ թե ինչպես է բազում հայտանիշերով որոշվում երկրի բարեկեցության ցուցիչ-սահմանադրականության մակարդակը բնութագրող ինդիկատորը, մանրամասն ներկայացված է Մեթոդիկայում² (էջ 189-206):

Սահմանադրականության մակարդակի բնութագրիչները դիտարկվող երկրներում 2014թ. տվյալներով

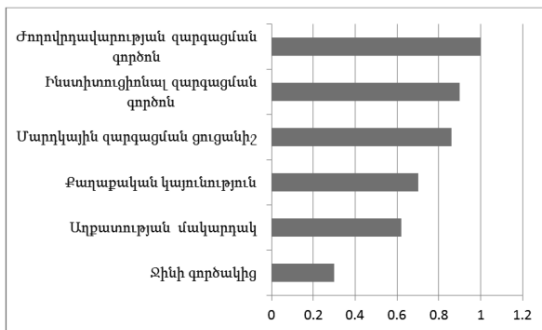
Սահմանադրականության բարձր մակարդակով քլաստերի միջինի համեմատ առավել մեծ տարբերություններ առկա են ինստիտուցիոնալ զարգացումների և քաղաքական կայունության ցուցիչների մասով: Դրանք համեմատական քլաստերային վերլուծության օգնությամբ որոշված հենց այն ցուցիչներն են, որոնց պետք է առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնել քաղաքականության գերակայությունների մշակման ժամանակ:

Սահմանադրականության միջին մակարդակ ունեցող երկրների քլաստերում, որտեղ «տեղավորվել է» Հայաստանը, ունի ժողովրդավարական զարգացումների ինդիկատորի համար տվյալ քլաստերի միջինից բավական ցածր ցուցիչ: Նկատենք, որ այս գնահատումները վերաբերում են 2014թ.-ին, որում ներառված չէ 2018թ. ապրիլ-մայիսը՝ ՀՀ քաղաքացիական հասարակության ընդվզումը: Կարևորության առավել ցածր մակարդակ ունեն սոցիալ-տնտեսական ցուցիչները՝ աղքատության մակարդակ և Ջինի գործակից: Քլաստերային վերլուծությունը

² Տեն, Գ. Հարությունյան, Հ. Սարգսյան, Ռ. Գևորգյան, Սահմանադրականություն. ինստիտուտների ընկալումը և երկրների բարեկեցությունը: - Եր.: Զանգակ հրատ., 2018, 208 էջ:

թույլ է տալիս հետազոտել սահմանադրականության համեմատական մակարդակն առանձին երկրի համար և հետևություններ անել, թե տվյալ քլաստերը որ գործոններն է ընդգրկում, որոնք պետք է հատկապես կարևորվեն սահմանադրական կարգավորման ոլորտում քաղաքականության մշակման պատասխանատուների կողմից: Օգտվելով տեղեկատվական մի շարք աղբյուրներից³ վերը հիշատակված Մեթոդիկայով սահմանադրականության մակարդակի ախտորոշումը փորձարկվել է նախկին ԽՍՀՄ-ի և Կենտրոնական ու Արևելյան Եվրոպայի անցումային 29 երկրների կտրվածքով և իրականացվել է նշված երկրների քլաստերացում: Հիշատակված քլաստերացման համատեքստում առավել մեծ կարևորություն են ստացել ժողովրդավարական և ինստիտուցիոնալ զարգացումների⁴, այնուհետև՝ մարդկային կապիտալի զարգացման և քաղաքական կայունության գործոնները: Գրեթե համանման հետևություններ մեր կողմից արվել են մեկ այլ ուսումնասիրության մեջ⁵, որտեղ օգտագործվել է բացատրող փոփոխականների այլ համախումբ: Սա խոսում է բացատրող փոփոխականների համախմբի փոփոխման դեպքում ստացված արդյունքների հավաստիության մասին:

Գործոնների վարկանիշային գնահատականները

Սոցիալ-տնտեսական ցուցիչների բարելավման նպատակադրումը, ինչպես նաև իրագործումը, մեծ մասամբ սահմանափակված է ինստիտուտների, ժողովրդավարական գործընթացների անբավարար զարգացվածությամբ: Այս հետևությունը

³ Համաշխարհային բանկի World Development Indicators, Անցումային տնտեսությունների համար Ֆրիդմ Հաուսի Nations in Transit, Կառավարման որակի World Governance Indicators, Թրանսփերենսի ինթերնեյշնլի Corruption Perception Index, ՄԱԿ-ի զարգացման ծրագրերի Human Development Index և այլ շտեմարաններ:

⁴ Ժողովրդավարական և ինստիտուցիոնալ զարգացումների բնութագրիչները, որոնք «գտվել են» ավելի ընդգրկուն ցուցակագմից, հետևյալն են՝ քաղաքացիական հասարակություն, քաղաքական բազմակարծություն, խոսքի ազատություն, կազմակերպությունների իրավունք, ընտրական գործընթացներ, դավանանքի ազատություն, անհատական ինքնավարություն, անկախ մեդիա, կառավարության գործունեության արդյունավետություն, ունեցվածքի իրավունք, կոռուպցիայի ընկալման համաթիվ, իրավունքի գերակայություն և կարգավորման որակ:

⁵ Տեն, Գ. Հարությունյան, Հ. Սարգսյան, Ռ. Գևորգյան, Սահմանադրականություն. ախտորոշման, մշտադիտարկման և կառավարման խնդիրներ:– Եր.: Զանգակ հրատ., 2017, 139 էջ:

տվյալ հետազոտության առավել կարևոր արդյունքներից է՝ երկրում սահմանադրականության մակարդակի բարելավման ուղղությամբ քաղաքականություն վարելու առաջարկների տեսանկյունից: Որպես վարկած կարելի է ենթադրել, որ անցումային երկրներում տնտեսության հետագա վերելքը, որն այլևս «վերականգնվող» չէ, մեծապես պետք է կանխորոշվի ժողովրդավարական և ինստիտուցիոնալ բարելավումներով:

Այն պնդումը, որ ժողովրդավարական և ինստիտուցիոնալ գործոնների թերզարգացվածությունը վերաճում է սոցիալ-տնտեսական զարգացման վճռորոշ խոչընդոտի, միշտ չէ, որ միանշանակ է ընդունվում: Հակադարձվում է, որ ակներև է՝ մինչև չվերացվի կոռուպցիան, չլավացվի մրցակցությունը, չբարելավվի դատաիրավական համակարգը, կշարունակենք դոփել տեղում: Այդ ամենը ճշմարիտ է, սակայն խնդիրը այն է, թե իրավիճակ փոխելու առումով ինչ են հուշում գիտական հետազոտությունները տվյալ ոլորտում: Ինչից պետք է սկսել և ինչ ու ինչպես անել: Պատասխանը՝ մեկ պարզ օրինակով: Խնձորի՝ ծառից վայր ընկնելու պատճառը հայտնի է, բայց երբ այդ նույն խնձորը տեղադրում են օդապարիկում, այն վեր է բարձրանում: Երկու դեպքում էլ կա գիտական բացատրություն: Մասնավորաբար, ինչ անել, որ գործընթացը կառավարվի: Երկրներում սահմանադրականացման գործընթացները պահանջում են փոխկապակցված բազմաբնույթ խնդիրների համատեղ (ցանցային) լուծումներ: Դրանք անհրաժեշտ է դիտարկել որոշակի ցուցիչների (ինդիկատորների) համախմբով, համաշխարհային զարգացման օրինաչափությունների վերադրմամբ: Առանց պատշաճ գիտական սպասարկման ու հիմնավորման՝ չի կարելի ակնկալել լուրջ արդյունքներ: Ի վերջո, պատճառահետևանքային կապերի հանգույցում պետք է բացահայտվեն առաջընթացի խոչընդոտներն ու խթանիչները, դրանց դիրքավորումները և մշակվեն իրավատնտեսական կարգավորումների գործուն մեխանիզմներ:

Ընդունված տեսակետ է, որ երկրների բարեկեցությունը պայմանավորված է բազմաթիվ գործոններով, ինչպիսիք են աշխարհագրական դիրքը, կլիման, բնական և մարդկային ռեսուրսները, կրոնը, պատմականորեն ձևավորված փոխհարաբերությունները հարևան երկրների հետ և այլն: Սակայն Դ. Աճեմօղլին և Զ. Ռոբինսոնն ապացուցել են, որ երկրների բարեկեցության մակարդակը ոչ միշտ է բացատրվում միայն այդ գործոններով: Նրանք ցույց տվեցին, որ երկրների ծաղկումն ու անկումը առնվազն պայմանավորված են նաև ձևակարգված քաղաքական և տնտեսական ինստիտուտների որակով և կարողունակությամբ: Մեր կողմից իրականացված էմպիրիկ վերլուծությունների արդյունքում

ցույց է տրվել նաև, որ կարևոր նշանակություն կարող են ունենալ մարդկանց վարքագծային նախադրյալները, ինստիտուտների ընկալումը, սահմանադրական ավանդույթներն ու սահմանադրական կայունությունը:

Այսպիսով, կարող ենք արձանագրել, որ սոցիալական և տնտեսական առաջընթաց կարող ենք երաշխավորել միայն սահմանադրականության դեֆիցիտի հնարավորինս կրճատմանը համընթաց: Պատրանքներից զերծ մնանք, որ իրավունքի գերակայության ու կայուն զարգացման, հակակշիռների ու զսպող մեխանիզմների ցուցիչների բարելավումը կընթանա շատ արագ և կփոխվի մեր մտածողությունը: Հետևողական ու անշրջելի բարեփոխումները կնպաստեն արդարության հասնելուն և կոռուպցիան իսպառ արմատախիլ անելուն:

Վերը շարադրված հայեցակարգային ու ռազմավարական հարցադրումների համատեքստում նախանշենք երկարատև կայուն տնտեսական զարգացումն ապահովող որոշ առաջնահերթություններ, որոնք, անշուշտ, կնպաստեն սահմանադրականության մակարդակի բարձրացմանը:

1. Միաժամանակյա և փոխկապակցված բարեփոխումների իրագործում քաղաքական ու տնտեսական ինստիտուտների կտրվածքով՝ սկսելով քաղաքացիների ամենօրյա շահերը սպասարկելուն միտված պետական ծառայությունների ոլորտից: Այդ բարեփոխումների ներկայակեր ընդգրկուն է: Այն վերաբերելու է տնտեսությունում կառուցվածքային փոփոխություններին (հատկապես իրական հատվածում), դատական համակարգին և այլն:

2. Անցում հաստատված տնտեսակարգից իրական ազատական տնտեսակարգին: Որո՞նք են ակնկալիքներն այդ ասպարեզում: Նախ, հիմնովին պետք է փոխվեն իրական ազատական տնտեսական հարաբերությունների մասին մեր ընկալումները: Այսօր առկա են այն բոլոր արատավոր սահմանափակումները, որոնց մասին ավելի քան երկու տասնամյակ բարձրաձայնվել է: Իրական ազատական տնտեսակարգի մասին կառավարող էլիտայի պատկերացումներն ու ընկալումները պետք է խարսխվեն կատարյալին մոտ մրցակցության ձևավորման, ինչպես նաև մտածողության այնպիսի համակարգերի վրա, որոնց պարագայում խորթ կլինի օրինազանցության որևէ դրսևորում և երկրի բյուջեից գողանալու՝ կոռուպցիայի երևույթը: Բոլորին պետք է հասու լինի, որ կոռուպցիան նույնն է, ինչ ծնողներից ու երեխաներից գողանալու անբացատրելի ու արգահատելի երևույթը:

3. Տնտեսության արդյունավետ կառավարման հաջորդ գերակայությունը որոշումների կայացման ու լուծումների կենսագործման

վերակազմակերպումն է բոլոր մակարդակներում ու ոլորտներում:

Նորովի մոտեցումները պետք է նպատակաուղղվեն կոռուպցիայի հնարավորության չեզոքացմանը: Եթե դրան ուղղված մտածողության համակարգի փոփոխությունը երկարատև պրոցես է, կարևոր է առաջին քայլերի հարցում ճիշտ կողմնորոշումը, որը հետագա բարեհաջող ընթացքի նախապայման է: Մի բան պետք է հստակ ընդունենք, որ կարճաժամկետ էֆեկտները երբեմն վերաճում են երկարաժամկետ կորուստների: Զարգացման տեսլականը պետք է կառուցվի հարաճուն ներդրումային հոսքերի վրա: Արդյունավետ տնտեսություն ունենալուն միտված որոշումների կայացման բոլոր ճանապարհները տանում են տարեկան մոտավորապես 2 մլրդ դոլարին համարժեք ներդրումային հոսքերի փնտրտուքին: Գիտելիքահենք կառավարումը նախևառաջ ուղղորդված պետք է լինի հանրային միջոցների յուրացման ամենատարբեր սողանքների վերացմանը: Դրանցից ամենաէականը օրենքներում տեղ գտած տարընթերցման հնարավորությունների բացառումն է: Ոչ արդյունավետ բաշխման ու վերաբաշխման, անհարկի թույլտվությունների վրա կառուցված կառուցակարգերն ու ընթացակարգերը պարարտ հող են ստեղծում միջոցների փոշիացման ու արդյունքների յուրացման հարցում, որը, միով բանիվ, հանգեցնում է անարդյունավետ տնտեսվարման:

4. Կրթություն ստանալուց մինչև ձեռնարկատիրությանը գրադվելու տնտեսական հնարավորությունների վերաբաշխում: Սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության ասպարեզում գոյություն ունեցող մոտեցումների վերաիմաստավորումն ու զարգացման ծրագրերում տնտեսական հնարավորությունների ամրագրումը վերաբերում է **պայմանագրային էկոնոմիկային**: Դժվար չէ տեսնել, որ տնտեսությունն, ի վերջո, տնտեսվարող սուբյեկտների միջև պայմանագրերով ներկայացվող մի ամբողջական ցանց է, պայմանագրերի մի մեծ համախումբ: Շուկան, տվյալ պարագայում, ներկայացնում է մի իրավիճակ, որտեղ պայմանավորվում են: Ընդ որում, պայմանավորվում են ինչպես արդյունքի ստեղծման, այնպես էլ դրա բաշխման, վերաբաշխման (հարկման) տեղաբաշխման (այդ թվում՝ արտահանման), արտադրության ընդլայնման և ամենատարբեր հարցերում:

Տնտեսագետ կառավարողները (այդ թվում՝ մակրոմակարդակում) ուսումնասիրելով այդ պայմանավորվածությունները, ձգտում են, որ առավել բարենպաստ պայմաններ ստեղծվեն այդ գործընթացի իրագործման համար: Դրա համար ստեղծվում են բավարար տնտեսաիրավական կարգավորումներ ձեռնարկությունների միջև, գործատու-աշխատող հարաբերություններում և այլն:

Առաջադրված խնդրի համատեքստում կարևորվում է պայմանագրերի լուծման կամ վիճարկման դատաիրավական ինստիտուտի, մասնավորաբար, 2019թ. հունվարի 1-ից սնանկացման գործերով դատարանների կայացումը: Իսկ խնդիրը գերարդիական է: 2016թ. ՀՀ խոշոր և միջին առևտրային կազմակերպությունների պարտավորությունները գերազանցում են 3 տրիլիոն դրամը: Փաստենք, որ 2017թ. դատարան դիմած սնանկության գործերի թիվը շուրջ 10 հազար է, որոնցից սնանկ է ճանաչվել 3171-ը:

5. Առաջնահերթ լուծում պահանջող խնդիրների շարքում է անցումը թվային էկոնոմիկային: Համաշխարհային զարգացման միտումները վկայում են, որ տեղեկատվական ու հեռահաղորդակցության ծառայությունների արտադրությունը կազմում է աշխարհի ՀՆԱ-ի շուրջ 7%-ը: Թվայնացումը միանգամայն բարձրացնում է ընկերությունների մրցունակությունը, օգնում է օպտիմալացնել ծախսերը, մեծացնել ակտիվների եկամտաբերությունը, օգնում՝ լավագույնս գնահատել սպառողների պահանջարկը: Տնտեսական բարեփոխումներին միտված վերոնշյալ հիմնաուղիները բնավ չեն ծածկում կառուցվածքային ու ինստիտուցիոնալ անհրաժեշտ փոփոխությունների ողջ տիրույթը: Եվ, ընդհանրապես, համակարգը հիմնովին փոխելու հնարավորությունները, որտեղ կա դրա անհրաժեշտությունը, միաժամանակ իրականացնելը ռիսկային է: Վերջինիս մեղմման ռիսկը ինստիտուցիոնալ տեսության մեջ հայտնի մոտեցմամբ՝ միջանկյալ ինստիտուտների կառուցումն է: Կարելի է բերել օրինակներ, որոնք ինքնուրույն քննարկման առարկա են:

Այսպիսով, արտաքին ուժերի շահերի սպասարկումից ձերբազատված քաղաքացիական հասարակության ինստիտուցիոնալ բարեփոխումները և, վերջապես, տնտեսաիրավական կարգավորման ողջ զինանոցի գործադրումը, որն ուղղված է սահմանադրականության մակարդակի բարձրացմանը, կարող է իրական երաշխիք հանդիսանալ բարեկեցիկ ու հզոր Հայաստանի կերտման գործում:

ԻՆՉ ԱՆԵԼ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

գիտագործնական խորհրդաժողով

Խմբագիր՝

Լույսա Մեհրաբյան

Հրատ. խմբագիր՝
Տեխն. խմբագիր՝
Սրբագրիչ՝
Էջադրումը՝
Կազմը՝

Արքմենիկ Նիկողոսյան
Արարատ Թովմասյան
Արփի Անտոնյան
Նարինե Հովհաննիսյանի
Վիտալի Ասրիևի

Անտարես

«Անտարես» հրատարակչատուն
ՀՀ, Երևան 0009, Մաշտոցի պող. 50ա/1
Հեռ.՝ (+374 10) 58 10 59, 58 76 69
antares@antares.am
www.antares.am

9 1789939 1763323

Հայաստանի արդյունաբերողների
և գործարարների միություն

Երևանի պետական համալսարան
Տնտեսագիտության և
կառավարման ֆակուլտետ

ԱճՏԱՐԵԱ